

"Træholt" i Mygdal med stokmølle på ladetaget.

... en historie om gårdmøllerne i Bjergby og Mygdal sogne.

*af Hans Højlund-Carlsen
Bjergby*

I 1862 blev mølletvangen ophævet. Den enkelte landmand var ikke længere tvunget til at lade sit korn male på én bestemt mølle.

Frihed og virkelyst hører sammen, og behovet for tekniske løsninger, der kunne begrænse det daglige arbejds slid, som var overvældende for 150 år siden, var stort.

Dyr skulle plejes og fodres hver eneste dag. Marker passes og mange munde mættes. Det var en nødvendighed, at alle - børn som voksne - hjalp til med bedriften.

Hestegangen som den ses i "Den Fynske Landsby" i Odense. Den senest fungerende hestegang i vore sogne, var hestegangen på "Steensminde", der stadig var i drift under besættelsen fra 1940-1945

Mens eneretten til en hestegang i 1813 blev tildelt mekaniker, bagermester, opfinder og kommitteret Nicolai Jacob Marstrand, fortaber opfindelsen af stokmøllen sig i historiens tåger. Begge var blandt de første større tekniske konstruktioner, der blev installeret på de enkelte gårde. Hestegangen blev trukket rundt af levende hestekræfter, der blev holdt i gang af halvstore børn. Stokmøllen arbejdede ved hjælp af 4 vinger beklædt med sejl - hvis ellers der var vind nok!

Via kraftoverførsel kunne hestegang og stokmølle drive kværnen, tærskværket, hakkelsesmaskinen og på nogle gårde sigtede man selv sit mel. Det gjorde man bl.a. på "Steensminde" i Højtved.

Som det fremgår af oversigten over gårdmøller i Bjergby og Mygdal sogne, er der i forsikringsøjemed registreret en håndfuld stokmøller i området. Der har ganske givet være flere, end jeg har fundet i den kilde. Flere af stokmøllerne blev nemlig i slutningen af 1800 tallet skiftet ud med enten en klapsejler med vinger eller med den helt store succes inden for gårdmøllerne: Vindmotoren med den karakteristiske vindrose. Det gjaldt bl.a. "Træholt", som ses på billedet på forrige side med en stokmølle.

Hvorfor vindmotoren med vindrose blev den dominerende type kan undre, det var ikke den, der var den mest effektive. Det var klapsejleren, men den var måske mere besværlig at arbejde med.

Mens stokmøllen var bygget af datidens efterprøvede byggemateriale, træ, var klapsejleren og vindmotoren bygget af den nye tids tekniske byggemateriale, stål og jern.

Rigtig mange af gårdmøllerne i Bjergby og Mygdal var produceret af 2 maskinfabrikker i Hjørring. Den ene var Heidemanns Maskinfabrik, den anden var ejet af maskinfabrikant Henning Kragh. Begge bliver husket. Begge har lagt navne til veje i Hjørring.

Heidemanns Maskinfabrik var en hæderkronet Hjørring-virksomhed, der havde næsten 100 år på bagen, da den i de første år af det 20. århundrede begyndte at producere vindmotorer. De var storproducenter, og satsede så meget, at mølleproduktionen blev virksomhedens vigtigste – men også dens endeligt to årtier senere, da transformatorstationerne overtog energiforsyningen.

A. F. Heidemann jun.
Telegr.-Adresse: Motor. Hjørring Telefon Nr. 01.
Jernstøberi & Maskinfabrik
anbefaler sit Lager af:

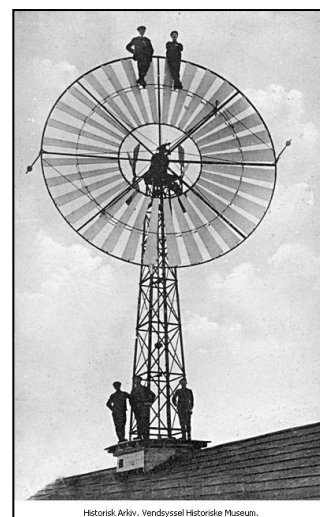
Tærskværker,
Hakkelsesmaskiner,
Rensmaskiner, Kagekæmser,
Roeskærere, Plove,
Knivharver, Ringtromler,
Slaa- og Hestmaskiner,
Reservevæde til alle Slags
Landbrugsmaskiner o. m. a.
Pumper til dybe Brønde,
dobbeltvirkende Pumper,
Afløspumper,
andre Pumper og Rør billigt.
Gode brugte Maskiner
til billig Pris.
Selvrensende Tærskværker
af forskellige Fabrikater
paa Bestilling.
Reparationer af Damptærskværker
og andre Landbrugsmaskiner
udføres ved øvede Montører.

Specialitet: **Selvregulerende Vindmotorer.**
Udført ca. 500 Anlæg, deraf i 1914 100 Anlæg.
Forhøjt Prisene.

Annonce i indkøbshåndbogen "Mercur"
1915 (Elmuseet)

I en annonce fra 1915 skriver A. F. Heidemann jun. Jernstøberi og Maskinfabrik, Hjørring: *"Specialitet: Selvregulerende Vindmotorer. Over 500 anlæg udført – heraf 100 i 1914"*.

De efterfølgende år svigtede afsætningen, og efter forgæves at have forsøgt sig med installation af centralvarme, måtte fabrikken en gang i tyverne dreje nøglen om.

Men møllerne, ja de stod i mange år efter som dominerende pejlemærker i landskabet. Den 93årige Harald Christiansen fra Degnbølvej i Mygdal fortæller, at han fra sit hjem i sin barndom kunne se 27 gårdmøller, hvis han afsøgte hele horisonten.

De allerfleste af gårdmøllerne blev placeret i midten af laden. Møllestativet kunne, gennem et hul i ladens tag, nå op i 15 – 16 meters højde! Det svarer til den dobbelte højde af en flagstang i en villahave. Enkelte møllestativer blev opført ved siden af laden.

Møllestativets 4 hjørnestolper var lavet af 3 tommers vinkeljern. (7,8 cm). Hullerne i jernet tv. er måske brugt til at fastgøre styremekanismen af klapperne. Stumper af de gamle hjørnestolper er genopstået som støtteben for en rundsav!

Afstanden mellem de 4 hjørnestolper var ca. 3,5 m, og de var funderet i ladegulvet.

I toppen sad vindrosen, der typisk havde en diameter på omkring 6 – 7 meter!

Når man kender vindforholdene i Vendsyssel, skal der ikke megen fantasi til at forestille sig, hvilke kræfter der var på spil. De skal kunne tæmmes, hvis ulykker skal undgås.

I laden var mølleloftet, hvor igennem mølleakslen gik, og som hvilede i en støbejernsskål fyldt med olie. På mølleloftets gulv var kværnens to møllesten placeret, og over kværnen var et såkaldt "kronhjul" af støbejern fastgjort til akslen. Det hedder "kronhjul", fordi det ligner en omvendt kongekrone med mange spidser, der vender nedad. Kontakten mellem det vandret roterende kronhjul og et lodret roterende såkaldte "spidshjul", var afgørende for den kraftoverførsel, der drev tærskværk og hakkelsesmaskine eller de andre maskiner, der var tilsluttet, f.eks. en rundsav og sigte. Den vandrette aksel, hvorpå spidshjulet sad, kunne med et håndtag sluttes til og fra kontakt med kronhjulet, og via en remskive placeret parallelt med spidshjulet, trække tærskværket og hakkelsesmaskinen, der var placeret på ladegulvet. Tærskværket lige under mølleloftet, hakkelsesmaskinen i enden af laden, hvor hestestalden typisk var placeret.

Det siger sig selv, at de mange dele af mølleanlægget krævede vedligeholdelse for at kunne fungere. Det drejede sig bl.a. om smøring af de bevægelige dele på toppen af møllen. Oven på vindmotoren var der placeret to smøreglas, der skulle fyldes med olie, som så via en væge sivede ned til de bevægelige dele, og på den måde sikrede en problemfri gang. Orkede man ikke at klatre de ca. 15 meter op i møllestativet og fylde glassene, kunne man være sikker på, at møllen svarede igen med en højlydt jamrende og skrigende tone.

En anden vigtig vedligeholdelsesopgave var at "bille" møllestenene. Det var nærmest et stenhuggerarbejde at "slibe" profilerne i stenene, så grutningsprocessen forløb optimalt. Det var et arbejde, der krævede specielle færdigheder. For nogle en profession, som det var det for Åge Aasted i Bjergby. Kværnen blev "billet" ca. en gang om året.

Arkivleder Jørgen Nielsen, Snevre, demonstrerer, hvordan møllestenen blev "billet" ca. 1 gang om året.

Hvor mange gårdmøller var der i Bjergby og Mygdal sogne?

Jeg kender ikke det nøjagtige tal, men Harald Christiansen fra Mygdal, udpeger under en køretur rundt i Mygdal sogn 82 gårde, der havde gårdmøller i mølletiden, og hvis man dykker ned i forsikringsprotokollerne fra perioden 1920 - 1950, støder man meget ofte på gårdmøller. Det gælder både i Bjergby og i Mygdal. Et skønsmæssigt antal på omkring 150 og 200 gårdmøller i de to sogne tilsammen synes sandsynligt.

Forsikringsprotokollerne fortæller også, at værdiansættelsen af stokmøllerne var markant lavere end de nyere gårdmøller, at klapsejler- og vindrosemodellerne vurderedes ens, og at værdien af møllerne naturligt nok var vigende op gennem tiden. Jo ældre, jo lavere værdi.

Da elektriciteten, og specielt EL-kraften, nåede ud til alle, begyndte mølletiden så småt at ebbe ud. EL-kraften kom til Bjergby i 1926 og til Mygdal i 1936. Forsikringsprotokollerne bekræfter, at der bliver længere og længere mellem møllerne. En del bliver taget ned i 1930'erne, mange bruger stadig møllerne under besættelsestiden fra 1940 til 1945, men derefter går afviklingen hurtigt, og den sidste gårdmølle i Bjergby og Mygdal sogne, bliver taget ned i 1952. Det var møllen på "Ryet", Skagen Landevej 304

Det var afslutningen på 60 års industrieventyr.

Gårdmøllerne var karakteristiske og tidstypiske vartegn, udviklet for at begrænse fysisk slid og slæb og for at effektivisere arbejdet.

Men som Harald Christiansen udtrykker det: "*Landskabet blev så fladt, da møllerne forsvandt*".

Her er maskinen, som afløste gårdmøllen:

En 4,5 HK El-motor. 0,9 m. høj!

Motoren her er fra 1949, og har kørt lige siden - uden problemer med at "sejle af" og "på", og med minimalt brug af slid og slæb..

Sporene efter møllerne er i dag små og er nærmest af arkæologisk karakter.

Træholtvej 139 "Træholt" 1945

"Træholt" malet i vindmotorens sidste leveår. Vindmotoren er af Kragh-typen, fremstillet på Kragh's Maskinfabrik i Hjørring og bemalet. Stålskelettet og omkredsene i rosetten var røde, og lamellerne i rosetten hvide. Et flot syn iflg. Harald Christiansen, Mygdal.

Træholtvej 139 "Træholt" 1948

"Træholt" efter nedtagningen af gårdmøllen. Sporene ses tydeligt i ladetaget.

Efterskrift.

Var det så afslutningen ??

I dag, i år 2013, er der igen kommet gårdmøller til Mygdal sogn!

2 fritstående møller, der producerer elektricitet.

Står vi ved starten af en ny gårdmølletid?

Kan man lære noget af gårdmølletiden, er det, at det er udvikling af teknologien, der skaber forandringer i folks hverdag, og da vi stilfærdigt kan konstatere, at det daglige fysiske slid og slæb i år 2013 er til at overkomme for de fleste af os, bliver det ikke af den grund, at gårdmøllerne kommer igen. Det bliver de klimamæssige og økonomiske forhold, der kommer til at styre udviklingen af teknologien.

På den baggrund er det lidet sandsynligt, at de 2 nye gårdmøller bliver til 150 i løbet af 30 år.

Det bliver solen som energikilde, og ikke vinden, der kommer til at overtage opgaven med at forsyne den enkelte husstand med energi, i hvert fald for os, der har langt til naboer. Mon ikke en super-parabol, der indfanger, gemmer og forsyner os med al energi, er standardudstyr i år 2050?

Vi er i dag nødt til at få løst problemet med alt det slid og slæb, atmosfæren har med at holde vores blå planet i god form. Det er *det* problem, der er brug for at få løst her i begyndelsen af det 21. århundrede.